

УДК 392.73:165.242.1:364-322](477.41):355.422“2022/2024”
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.093>

ПОНОМАР ЛЮДМИЛА

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

PONOMAR LIUDMYLA

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1725-9230>

Бібліографічний опис:

Пономар, Л. (2023) Традиційні цінності та практика співжиття населення Бишівської громади Київщини за умов воєнної агресії росії. *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 93–103.

Ponomar, L. (2023) Traditional Values and Practice of Coexistence of the Population of Byshiv Community of Kyiv Region in the Conditions of Russian War of Aggression. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 93–103.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ТРАДИЦІЙНІ ЦІННОСТІ ТА ПРАКТИКА СПІВЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ БИШІВСЬКОЇ ГРОМАДИ КИЇВЩИНИ ЗА УМОВ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Анотація / Abstract

У статті розглядаються нові мотивації та нові суспільні орієнтації поведінки під час війни на прикладі практики співжиття населення Бишівської громади Київщини. Дослідження культури населення сіл цієї громади показало велике значення традиційної спадщини для збереження самобутності, зокрема, на прикладі свята Маковія у Веселій Слободі. Патріотична самосвідомість у дні війни згуртувала односельців на своєму «малому фронті», стала ключовою в самоорганізації, взаємодопомозі, Наголошено, що сучасні дослідження мають велике значення для збереженні пам'яті про війну росії проти України. Записи співжиття довоєнного часу та воєнного лихоліття фіксують зміни, які є важливим матеріалом для їх інтерпретації. Тому в статті широко використано записи від інформаторів. Мешканці сіл Бишівської громади роблять свій внесок в оборону рідної землі, займаються волонтерською діяльністю, стали частиною руху національного спротиву, демонструючи самовідданість, жертвовність, незламність. В оповідях жителів сіл відображено перші емоційні переживання на початку війни, дії щодо швидкого згуртування, єдності та підтримки: взаємодопомога, звичаї сусідства односельців. В обороні сіл Яблунівка та Перевіз річка Ірпінь стала природною перешкодою на шляху ворогів до Києва, унеможливила їхнє просування. Розглянуто практики вшанування загиблих. У статті показано усвідомлення жителями сіл тяглості традицій від часів Київської Русі. На прикладі фестивалю «Купальське Коло» в селі Грузьке Фастівського району Київської області за підтримки Бишівської громади показано непересічне значення народної культури як «інформативного і духовного фронтів».

Ключові слова: традиційна спадщина, самосвідомість, народна культура, традиції сусідства, обрядовість.

New motivations and social orientations of behavior during the war exemplified by the practice of coexistence of the population of Byshiv community of Kyivshchyna are considered in the article. The

study of culture of the population of the villages of this community has shown the great importance of traditional heritage for the preservation of originality, in particular, exemplified of the Honey Feast of the Saviour in Vesela Sloboda. Patriotic self-consciousness in the days of war has united the fellow villagers on their *small front*, becoming a key phenomenon in self-organization, mutual aid. It is emphasized that modern research is of great importance in preserving the memory on Russia's war against Ukraine. Records of pre-war and wartime coexistence are the evidences of changes those are important material for their interpretation. Therefore, the informants' records are used widely in the article. Residents of the villages of Byshiv community contribute to the defense of their native land, are engaged in volunteer activities, have become a part of the national resistance movement, demonstrating selflessness, sacrifice and invincibility. The first emotional experiences at the beginning of the war, actions concerning the rapid rallying, unity and support, namely mutual aid, neighbourhood customs of fellow villagers are reflected in the stories of the inhabitants of the villages. The Irpin river has become a natural obstacle in the defense of the villages of Yablunivka and Pereviz, as well as on the enemies' way to Kyiv making their attacks impossible. The practices of commemorating the dead are considered. The awareness of the inhabitants of the villages of the persistence of traditions from the times of Kyivan Rus is described in the article. The unique importance of folk culture as the *informative and spiritual fronts* is shown exemplified by *Kupala Circle* festival in the village of Hruzke of Fastiv district in Kyiv region with the support of the Byshiv community.

Keywords: traditional heritage, self-consciousness, folk culture, neighborhood traditions, rites.

Свою Україну любіть, любіть її... во врем'я люте,
в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть.

Т. Шевченко

Війна розділила періоди – до і після війни. Нові мотивації зумовили нові суспільні орієнтації, нову поведінку. У довоєнних наукових дослідженнях головна проблематика була пов'язана з аналізом впливу глобалізаційних процесів на традиційну культуру, розглядом змін і новацій, ролі традицій у сучасних цивілізаційних процесах. Науковці вирізняли дві головні тенденції в цьому процесі: з одного боку, відбувається глобалізація стилю життя, збільшення загальноцивілізаційних рис буття людей, з другого, – чітка тенденція до збереження унікальної національної самобутності культури, мови, традицій, національної ментальності. Цей двоєдиний процес дістає відображення й у тих аспектах людського буття, що пов'язані із засвоєнням базових культурних цінностей різними верствами населення. Прикметно, що розпочате перед війною об'єднання сіл у громади тісно пов'язане з глобалізаційними процесами загалом: «Йдеться про розширення та інтенсифікацію всіляких зв'язків, які перетинають усі наявні в світі кордони, інакше кажучи, відбувається явище своєрідної детериторіалізації» [5]. У цьому контексті в довоєнний період вивчалась проблематика, що розкриває передачу місцевої спадщини сіл Фастівського (раніше – Макарівського) району,

зокрема спадщини сіл, що вувійшли до Бишівської громади: Грузьке, Весела Слобода, Козичанка, Нові Опачичі, Бишів, Яблунівка, Левонівка, Лішня, Мар'янівка та ін. У громаді поєднується спільний досвід та водночас зберігається локальна самобутність. Саме цим обґрунтовується непересічне значення традиційної культури в сучасному світі. У цьому контексті в довоєнний період важливим було дослідження ролі культурної спадщини та розвитку традицій, способів репрезентації в умовах новостворених громад. Тема вивчення місцевої спадщини, розвитку традицій у довоєнний час була актуальною у зв'язку з такими факторами: зменшення населення сіл через міграцію до міст після Другої світової війни та розпад системи господарювання в кінці ХХ ст., поява поселень вихідців із сіл, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС. У цей період простежується тенденція до актуалізації «місцевих, локальних ідентичностей», тобто зростає значення місцевої спадщини з її кодами ідентифікації певного села.

Довоєнна практика співжиття громад, зокрема Бишівської громади Київщини, показала, що велике значення для збереження самобутності сіл мають традиції народного вбрання, сімейної та кален-

дарної обрядовості. Про зростання інтересу до народної культури свідчили різні урочисті заходи в громадах. Показовим є звернення до своїх рідних витоків – місцевих традицій, зокрема, мешканцями села Весела Слобода. Ще в другій половині ХХ ст. воно нараховувало кілька тисяч жителів, однак на сьогодні має прописаних менше двохсот. Тобто належить до так званих «неперспективних» сіл. Проте до війни була й інша загроза, оскільки по сусідству, на колишніх землях Веселої Слободи, забраних у селян унаслідок т. зв. розкуркулення, ще за часів Януковича, виникли так звані «родовые поместья» (у народі – «деті Сонця», «русскій мір»). Для їх мешканців характерним було надання переваги російській культурі, мові, звичаям, а також – радянській історії, де навіть Голодомор заперечувався: «Зато Сталін такое гасударства пастроіл!». Вони заявили про себе як послідовники вчення Анастасії (героїні книжки «Анастасія» В. Мегре), однак більшість їх не приховувала політичного спрямування, а саме – підтримки політики путіна, війни на Донбасі, фальсифікацій української історії. Перед своїм поселенням випалили на дереві величезну табличку «Родовые поместья Веселая Слободка» (назву обрали не випадково, їх офіційно зареєстрований садовий кооператив наче став частиною села. Нові поселенці чи гості вважали їх справжнім селом Весела Слобідка (на таку у 2000-х роках так неправомірно чи помилково змінили справжню назву села Весела Слобода, однак назва не приживається, оскільки всі документи в людей пов'язані із давньою). Ставлення до мови, до української історії та культури, до «селян» Веселої Слободи – усе це ідентифікувало до війни переважну їх більшість як проросійське поселення. От саме цим «родовим поместьям» значимою гідною відсіччю стало проведене свято Маковія 2021 року, і саме ролі народної культури, народного вбрання належить важливе місце. Ця подія мала великий резонанс у Бишівській громаді, є показовою для розуміння значення традиційної культури як ідентифікаційного коду українців, її місце у відстоюванні національних цінностей і водночас побудові демократичного суспільства. Свято засвідчило, що в побудові демократичної національної держави Україна велика роль кожного села

і містечка. Воно акумулювало в собі багатий досвід, багатовіковий спадок села і дало надію на перспективу його збереження та розвитку. Прикметно, що в програму свята Маковія включили знаковий для українців День вишиванки як символ українства, як символ безперервних традицій і впевненості в майбутньому. Свято стало помітною культурною подією в селі, де давно немає школи, дитячого садка, через брак коштів забрали штатну одиницю завідувача клубу. Це була колективна участь односельців – свою допомогу в організації свята надавали жителі села і всі ті, хто вже приїхав з Києва чи інших населених пунктів. Мешканці зібрали давні речі для історико-етнографічної виставки, майстри вишивки та плетіння передали свої вироби. Старші жінки знову зібрались у фольклорний гурт «Калина», що вразив своїм прекрасним виконанням народних пісень, характерним автентичним співом Київщини. Історико-етнографічна виставка «Історія села Весела Слобода» – це особлива подія на святі, де вперше було представлено багатий культурний спадок села – традиційні витвори місцевих умільців та батьків, дідів. Тут також були і предмети часів Другої світової війни, і бойове спорядження – бронежилет, каска, осколки від «Граду» під час бою у Веселій Горі Луганської області учасника російсько-української війни Дмитра Анатолійовича Василенка. Фотовиставка із сімейного архіву відобразила різні події села. Безперервність цих славних традицій веселослобідчани підкреслили своїми вишиванками та етновбранням. На питання, що для Вас вишиванка, житель села Б. Лукаш сказав: «Я українець, і село наше буде краще жити». Це свято показало поселенцям, хто є справжніми господарями села з давньою історією та традиціями. Такі події ще раз засвідчують, наскільки значуща роль традиційної спадщини українців у передачі кодів ідентичності.

Саме патріотична самосвідомість у дні війни згуртувала односельців на своєму малому фронті, стала ключовою в самоорганізації, взаємодопомозі, готовності самопожертви, – це притаманно кожному селу та місту України. Сучасні дослідження мають велике значення для збереження пам'яті про війну росії проти України. Співголова Української асоціації усної

історії, докторка історичних наук, гостюва дослідниця в університеті Вуппертала (Німеччина) Гелінада Грінченко в інтерв'ю кореспонденту АрміяInform ставить питання, чи взагалі варто записувати матеріал у період незавершеної війни. Науковиця вважає, що «коли ми говоримо про метод усної історії, то ми говоримо про дослідження минулих подій. Про ті події, які відійшли до вже завершеного історичного минулого <...> Ми не знаємо, чим завершиться ця подія. Ми не знаємо, коли вона завершиться. Ми не знаємо, де будуть чії родичі через рік» [7]. Однак, на нашу думку, це не зовсім правильне міркування. Взяти хоча б праці дослідників Чорнобильської спадщини, записані відразу після аварії, або ж матеріали «Етнографічного образу українців» [4], де поряд з подіями давнішого періоду висвітлено сучасний пласт. Тому записи про переживання свідків подій – початку війни, самоорганізацію захисту проти окупантів, волонтерську діяльність – найправдивіший матеріал для об'єктивної інтерпретації подій навіть в умовах воєнного лихоліття. Ця усна історія незавершеної війни може справді змінюватись. І в цій статті йтиметься також про зміни в умовах воєнної агресії: вияв національної свідомості у проросійських поселенців-анастасіївців у селі Весела Слобода чи в ставленні жителів до московської церкви. Бо саме те, що зараз переживає людина, її щира сповідь, біль та гнів робить її розповідь найправдивішою, тією, що справді збереже пам'ять про війну. І коли наші записи різного періоду зафіксують зміни – це важливий матеріал як матеріал для вивчення їх причин. Не може бути на сьогодні лише авторської інтерпретації без живого голосу оповідача. Тому в статті наведено чимало широких інтерв'ю. Г. Грінченко наводить як приклад свій досвід, що вона півтора року не записувала жодного інтерв'ю. Записувати почала, коли люди «нарешті хоча б почасти оговтались від пережитого, прийшли до тями і готові говорити про своє минуле, яке ще не стало далеким і остаточно завершеним, але принаймні стає таким». З таким підходом можна опустити важливі речі, тим паче в час війни. Мешканці сіл Бишівської громади роблять внесок в оборону рідної землі, займаються волонтерською діяльністю, стали частиною руху національного спротиву,

демонструючи самовідданість, жертвність, героїзм, незламність. Мотивація – головна зброя українців, які показують дух зрілого громадянського суспільства. Це є феноменом українського суспільства, що ставить перед науковцями важливу проблематику для його розкриття. В оповідях жителів сіл відображено від перших емоційних переживань на початку війни до швидкого згуртування, єдності та підтримки: «Перші два дні Київ бомбили. Ми приїхали з дітьми у село 21 лютого, у школі був карантин. Не розуміли ще... не могли повірити... Як кіно... Багато киян приїхало. Ще 24 лютого встигли, а далі вже Житомирську трасу розбили. На другу добу артилерія вже почала дуже стріляти. Вирубили повністю електрику. П'ять днів світла не було. Діти сиділи після четвертої дня у темряві і гуркоті. Потім світло з'явилося на пів дня і знову пропало. Мала бігала і всім постійно говорила, показуючи пальцем вгору: “Бабах, бабах...”. І так всі діти... Дуже гриміло з вечора до ранку»¹. Воїни стримували навалу, віддавали життя. Дуже близько, за 20 км від села йшли важкі бої за Макарів. Села, що з'єднувались Житомирською трасою, у перші ж дні війни стали відірваними від Києва. Однак швидко люди стали самоорганізовуватись. Керувало одне бажання – дати відсіч віроломному нападу росії. Народ виявляв у цьому єдність – у містах, селах. Коли з'явилося світло та Інтернет, ті жителі, хто помічав на сусідніх дорогах ворожі танки, передавали цю інформацію, просили поширити, хто мав зв'язок з військовими. І в усіх селах громади, як і скрізь, стояли блокпости добровольців, з вежами з мішків із піском, металевими перешкодами – їх зводили цілодобово: «Всі допомагали один одному. Будували блокпости – валили дерева, звозили пісок. Ділились продуктами. Не було зв'язку – почали заряджати телефони від акумулятора сусідської машини. Волонтери підвозили хліб. Дуже дружні, єдині були. У село рідко привозили хліб. Їздили у сусіднє село – хлібина на сім'ю. Дбали про одиноких, ділились: хтось яйцями, бо мали курей, хтось сам пік – хлібом, хто мав генератор – заряджав людям телефони. Ділились одягом для дітей, яким потрібен був весняний, бо приїхали ще взимку»². Люди в селах переживали, бо

вже знали, що в окупованих селах росіяни поведуться як нелюди – вбивають, гвалтують, грабують. Великі хвилювання були особливо в матерів, які мали дівчат старшого віку. Одна з них казала: «Я думала, як зайдуть, візьму дівчат (три дочки) і побіжу через ліс, там десь є стара дорога, колись до Брусилова»³. Однак ще більшою ставала взаємодопомога, жертвність. Навіть ті села, де випікали хліб або було якесь виробництво, «проривались» на допомогу мешканцям інших сіл: у с. Яблунівка (за 17 км від Веселої Слободи) місцеве підприємство вирощувало шампінйони. Відразу яблунівці зорганізувались і почали робити консерви з круп, грибів, м'яса – допомагали всі, хто приїхав у село. Оскільки грибів було багато, почали безкоштовно розвозити у віддалені села, де не було магазинів, таке як Весела Слобода. Поки це можливо було, бо вже в березні дорога через Бишів, що з'єднувала села, стала небезпечною. У Бишів влучила спочатку одна ракета, зруйнувавши Будинок культури, частину сільради. (Її бачили жителі Веселої Слободи, які вийшли за село, до кладовища, де можна було зловити сигнал для телефону, а це 8–10 км від Бишева.) «Люди просто попадали на землю. Потім казали: “Предки захищали”»⁴. Прикметно, що пам'ятник Т. Г. Шевченку, що стояв перед ушент зруйнованим після ворожого нальоту Будинком культури, лишився цілим, неушкодженим, продовжував стояти з неопалимими, вічними словами любові до України і такими важливими зараз: «Свою Україну любіть, любіть її... во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть». У середині березня Червоний Хрест евакуював місцеві сім'ї з дітьми в селі Грузьке та сусідніх. Ворог міг іти на Київ і через ці села, а особлива небезпека тоді висіла над Яблунівкою (за 7 км від Бишева), сусідніми з нею селами Перевіз (тут евакуювали ціле село), Звонкове, бо далі дорога веде на Київ – саме таким був маршрут німецьких загарбників у Другій світовій війні. Там відбулися тоді запеклі бої, які збереглися в пам'яті жінок і чоловіків, народжених у 1940–1950-х роках, від їх дідів та батьків. Стратегічне оборонне значення сіл Яблунівка та Перевіз, через які в Другу світову війну йшли німецькі війська на Київ, мала річка Ірпінь, розташо-

вана між цими селами. У самій назві Перевіз збережено значення оборонного форпосту на шляху битв за Київ від різних нападників. У Яблунівці думали, що з Макарова росіяни через село підуть, бо «у Другу [світову війну] сюдою на Київ ішли. Бої страшні були. Ще бабушка розказувала. Потом зайшли німці уже... Одинадцятого чи якого... Так вони поняли, що нада форсіровать. Форсіровать Ірпінь»⁵. Донедавна жителі на городах Перевозу (назва села прикметна: ще з давніх часів воно було форпостом захисту Києва від різних нападників) знаходили свідчення Другої світової війни. Відома українська етнологиня Любов Боса першою порушила цікаву проблему: річка Ірпінь – як «простір свободи» та захисту від ворогів ще з часів Київської Русі [3]. У спогадах жителів Яблунівки річка постає саме такою: «Я ще пам'ятаю, який той Ірпінь був. Оце все – де оце все низина, це на ту сторону – це все була вода. Вона ширша була набагато і розливалась. Коли німці зайшли, побачили, що нада битися і форсіровать, – міст взорвали. Вони тоді виселили людей усіх з Яблунівки. І наші оце люди були, всі з хутора були в Костяші – єсть такий район в Бишеві – Костяш, це до Бишева односиться. Все село виселили. Всіх порозпихали. Перевізців кажуть, у другу рутку, там яруга така. В другу рутку переселили. Через то вони не бачили, які там були бої. Оці одкопують слідопити, у каждом городі закопани солдати. Там були бої. Так, до чого я веду. Шо бабушка розказувала. Приїхали – корова оставалася, все це, каже, пооставалося. Це вже коли німці вибили, ну, захватили, далі ж пішли. А дивізія якась... висадила од Мотовилівки до Боярки, і пішком пішли ж сюди. Дивізія – од восьми до дванадцяти тисяч чоловік. А німці перейшли на ту сторону. Ну, як вони повибивали всіх вже солдат, що тут були, вибили. А дальші всю оту дивізію. Там вона і полягла. У росіян були карти Другої світової війни, тому яблунівці, перевізці переживали. Тут були ЗСУ, Тероборона»⁶. Готуючись до оборони, був спеціально зруйнований міст між Яблунівкою і Перевозом, там вартували ЗСУ, яким яблунівці, левонівці⁷, перевізці допомагали, чим могли. Коли вже моста не було, яблунівці по канату передавали воїнам їжу. Також було зруй-

новано міст між Яблунівкою та Левонівкою, щоб російські танки не виїхали на дорогу, що вела через Мостище на Лішню та далі – на Житомирську трасу. Можливо, це змусило піти рашистів іншим шляхом – вони повернули на Копилів, Мотижин, Ясногородку та інші села, що зазнали під окупацією тяжких втрат, руйнувань, звірських знущань. Але жителі сіл Київщини, і це було однотайним, вірили у свою армію. Усі випробування, втрати показали людські цінності українців, протиставляючи їх варварським цінностям росіян. Це справді феномен українського суспільства, яке в час війни виявило себе як свідоме громадянське суспільство.

У ментальності народу головне – це рідна земля, Батьківщина, рідний дім. Тому такий дорогий для українців образ жінки із с. Горенка на Київщині, яка пекла для людей паски в печі посеред розбитого рашистами двору та пригощала за доброю традицією сусідства своїх односельців. Він став символом незламності українців [6]. Справді, вражали жертвовність жителів, взаємодопомога. Коли йшли бої за Макарів, особливо важко було в першій половині березня з продуктами. Ті, що їх привезли в лютому, закінчилися, і люди ділилися борошном, яйцями. Якщо волонтери привозили (небезпечними шляхами, бо можна було натрапити на ворожі засідки), то роздавали хоч по хлібині, але всім сім'ям, пам'ятали про одиноких та немічних. Актуалізувались ті давні сусідські звичаї, коли опіка над старшими людьми та одиницями, хто вже не мав роду, була нормою. Старші жінки села порівнювали взаємодопомогу в час війни з колишніми звичаями громади. Марія Федоненко, 1936 р. н., яка була найменшою з дев'яти дітей, згадувала: «Якось зайшла сусідка і попросила трохи хліба. Мати відрізала половину хлібини і віддала. “Мамо, що ж Ви оддали, у нас же мало”. А мати каже: “Доню, якщо людина просить, то в неї зовсім нема, їй більше треба. Запам'ятай, треба завжди поділитись з людиною, у якої нема, останнім. От і зараз люди так діляться”»⁸.

Споконвіку українці вшановували захисників своєї землі, що зафіксовано ще в найдавніших піснях, думках. Тому для українців – кожна втрата, це загальний біль і пам'ять. Відома дослідниця похо-

вальної обрядовості Олена Таран у статті «Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни» зазначає: «Загальновідомо, що ставлення до смерті та мертвих є своєрідним локусом моральних норм і базовим чинником, який віддзеркалює сутність світоглядних засад будь-якого суспільства. Повномасштабне вторгнення російських військ <...> засвідчує: людська емпатія українців у часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна» [9, с. 38]. Не минуло горе Яблунівку в травні 2023 року – загинув 42-річний захисник України, уродженець села. На очах односельців росло двоє братів-двійнят: «Один був більшим, Анатолій, сильнішим, казали – “Старший”, завжди захищав брата Василя, щоб ніхто не кривдив. У [20]14-му году пішов оцей Вася воєнним у танкові війська... Прийшли росіяни сюди, і Вася той сказав: “Ви як хочете, а я піду”. І Вася пішов. Згорів той Вася в танку... А Толік-брат – страшно, що робив за ним, як привезли ховать: “Чого ж ти мене не взяв? Я б тебе захистив!...”»⁹. Усе село проводило сина своєї землі за давньою традицією – стелили всю дорогу квітами – тюльпанами та нарцисами, що саме квітнули, та на знак глибокої шани, вже за новою традицією прощання із захисниками України, ставали на коліна: «Дак оце вистроїлися люди, стояли на колінах двома рядами од пам'ятника Солдату-визволителю, де прощалися, до самого кладовища...»¹⁰. О. Таран за матеріалами своєї ґрунтовних досліджень узагальнює, що: «<...> за вісім років неоголошеної війни та перші місяці широкомасштабного вторгнення військ РФ в українському суспільстві (поряд зі збереженими локальними традиціями) сформувався сценарій поховання загиблих за незалежність і територіальну цілісність Української держави. Це насамперед “живий коридор” із громадян фактично по всьому маршруту слідування катафалка до місця поховання; супровід державною символікою» [9, с. 42].

Війна росії проти України показала її імперську суть. У своїй доктрині окупанти проводять стратегію знищення української ідентичності, духовної спадщини українців: «Змінити <...> свідомість <...> нинішніх українців» – най-

важливіша мета» геноциду українців [10]. В оповідах населення досліджуваних сіл окреслено образ ворога – окупантів, людей, яким не вдасться змінити свідомість українців: «А росіяни... Нашо ж... Як ви хочете захватить, нашо ж ти все це розбиваєш? Вбивці, гвалтівники, без жалю... Я от слухав про розбиту “Мрію”. Якби я був солдат, а я був такий самий в Чехії, у мене б не піднялась рука на творення чөлөвчєства – розбить. Шо він вам мішав? Така ненависть до України. Вони ж уже аеродром захватили. Варвари... Тільки як таке могло вирости в наш час? Лізуть на чуже. Тут українці жили і працювали...»¹¹.

Рашистські ідеологи розуміють зв'язок народної культури і національної самосвідомості. Тому політики росії проголошують знищення саме цього етнічного компонента – ідентичності [див.: 2]. Історики, підтримуючи путіна, обґрунтовують тезу про росію як про спадкоємицю Київської Русі, за якою «лише вона є втіленням оригінальної культурної та релігійної спадщини Русі» [1]. З'явилася нова теза – виправдовування війни росіянами: «Ми на своїй землі». Недаремно в радянські часи забороняли такі важливі сімейні та календарні свята, що зберігали пам'ять про родовід – Проводи, Храмове свято, – які об'єднували цілі роди, тому змінювали на радянську навіть весільну обрядовість. Українську ж історію та культуру ідеологи рашизму називають «міфами». Однак українці усвідомлюють значення своєї спадщини. Жителі сіл виявлять розуміння тяглості традицій, розуміння того, що і в Києві, і на околицях складалась культура українців, а не росіян: «Вони... у нас, кажуть, нема історії. То ви де взялися? Казав дядько твій, Анатолій Іванович: “У них на деревах мавпи сиділи, а у нас Софія Київська була”»¹². Це стверджують і жителі с. Бузова сусіднього Києво-Святошинського району: «Старе у нас тоже село. Чого Бузова? Така легенда ходила, що колись, по легенді, княгиня Ясногородська була. Медведиця в неї була. Вона в неї десь утікла. А мої прапрадіди Брамирчуки чумакували. Якраз там десь на постой стали. Вони ж почули, що вознагражденіє дає... Вони шукали в кущах бузини, найшли біля річки. Вони ж її там поймали, і це ж княгиня

дала їм у владенія цю землю. Сказала, шо хороше, то можна собі оставлять. У нас все село: Брамирські, Журавлі, Барани... Оце ж кажу – мої пращури – діди село заснували. Так шо, коли мені починає хтось триндякати, шо “я тут корінний”, то мене дуже розсерджує... Думаю, приїхали на мою отчизну, мої родовіє іменія, і десь мені варнякають, де мені жить, і шо мені робить...»¹³. Саме це відчуття своєї Батьківщини дає впевненість у перемозі над ворогом, навіть у школярів: «Знаєте, чоґо ми переможемо? Бо ми на своїй землі. А вони приречені, бо звірі і дурні. Прийшов до мого дядька (там село було окуповане) кадировець і каже: “Бандеровец? Виходи!” Вели на розстріл, бо його вуса їм схожі на Бандеру»¹⁴.

У цьому вимірі ми можемо говорити про етнічний компонент нації, у якому спадщина, традиційна культура має непересічне значення [див.: 2]. Напад росії, руйнування, здійснені нею, вбивства різко змінили ставлення до «братського народу» – тепер уже жорстокого ворога, який знищує міста й села українців. У документальних оповідах мешканців окупованих сіл вражає акцент на культурну й освітню відсталість, ординську ментальність російських катів. Після розпочатої росіянами війни в Україні лишилася менша частина людей, що мислить радянськими категоріями. «Справді, у росіян психіка абсолютна інша. От я служив. Усе це, по-перше, у школі все ж нас учили. На свята... Жовтнева революція,.. – все це вчили. Потом в армії... Три дня політзаняття. Потом четвертий день преподає замкомандіра по... замполіт, коротше. Голову забивали. Ми ж так казали, шо ми харашо живем, а там же ш... Негри особливо, там над ними ізнущаються. [Сміється.] Це ж все на брехні воно і тяглося. Це получається комуністична ідеолоґія – все на брехні получається. Так от так у нас воно все вбито в голову, шо воно на подсознанії. І я даже не задумувався»¹⁵. Прикметно, що й частина поселенців – представників «руського міра» зайняла проукраїнську позицію, входить у громадське життя Веселої Слободи. «Денацифікація» вплинула на «дерусифікацію». Багато вихідців із села, що розмовляли російською, перейшли на українську мову.

Воєнна доктрина росії створюється за канонами нацизму. І все це освячує московська церква. Якщо більшовицька влада знищувала церкви, то тепер московська церква злилася воєдино з путінським режимом на знищення українців і української церкви. Жителі сіл Бишівської громади відразу виступили за перехід московських церков до ПЦУ – він відбувся в Яблунівці та Грузькому.

Українці протиставили росіянам патріотизм, безстрашність і жертвовність у захисті своєї землі. Звичайні в буденному житті люди стали обороняти свою землю. Це було природно, без наказів. Жителька села Шпитьки Бучанського району Київської області розповідає, як у селі всі чоловіки стали до лав Тероборони, а жінки варили їм їсти, допомагали. «Нічого не мала Тероборона. У нас був чоловік такий, був в АТО, і він видно більш-менш в курсі дела, що треба робить... Росіяни були в Бузовій, в "Бабушкіному Саду". А Мрію як проїжджали, то вони, падлюки, обстрілювали кожен раз. Ідуть і прострілюють. Дуже страшно. Ми хлопцям їсти готували... Багато хлопців... Ну, скільки готували? Десять біля 80-ти людей... В своєму селі...»¹⁶. У містах і селах люди гуртуються для допомоги ЗСУ, прагнучи зробити свій внесок у перемогу України: шириться волонтерська діяльність, організовується збір коштів на допомогу для воїнів. Так, у с. Яблунівка жінки приходять до церкви і плетуть сітки: «От ми з дівчатами сітки плетем. У нас вже два рази на Бахмут брав сетки військовий, що там служить. Він сам з Луганська, воює з чотирнадцятого року. Цей раз з побратимом приїжджав. І батюшка, він наче капелан... сетки в Київ возить. Ми мішки розпускали і плели, тепер волонтери привезли такі сетки – ми їх розпускаємо і плетем»¹⁷. Образи героїв пов'язуються з односельцями, що самовіддано воюють до Перемоги. Про них згадують у повсякденні та на родинних святах, шанобливо ставляться до їхніх сімей, організовують допомогу військовим підрозділам, у яких служать чоловіки. Воїнів-односельчан згадують з особливою повагою: «Вчора були на іменинах у Василя. Приїхав син, Володя, командир танкового батальйону. І два хлопці. Його вже оттуда виводили, він там з чотирнадцятого року. Йому давали должность... ну

десь тут, на Західній... чи в Яворові, чи... Должность начальника штаба. Він полковник. Вже виводили його, щоб дати... Він не захотів. Сказав, я буду воювати до Перемоги. А Вася (батько) розстроївся... Кажу ніч йому сниться... ждуть звістки. Він у [дві тисячі] чотирнадцятому році був поранений, виводив хлопців з оточення... Його були вивели сюди, дали танки, укомплектували... Коли Херсон... Був в Херсонській області, а так він все время в Луганській області. Але ж він не хотів звідти, сказав: "Я не підуть"¹⁸.

Виправдовуючи війну, путін затвердив нову офіційну концепцію – попередню «радянську» про «два братських народа» замінив на нову: тепер це один народ, «великая російская нация». Потужним руйнуванням облудних путінських міфів є сімейна та календарна обрядовість з найдавнішими реліктами слов'янської та української культури. Тому відтворення народних свят, виставки народної культури, спадок малої батьківщини є протиставленням доктрині ворогів про їх законний «руський мір» в Україні. У роки війни цей патріотичний вияв став домінуючим у культурних заходах громад, зокрема тих, що репрезентують українські традиції. У цьому контексті показовим і цікавим для етнологів стало свято Івана Купала – фестиваль «Купальське Коло» у селі Грузьке Фастівського району Київської області за підтримки Бишівської громади. Варто зазначити, що одними з ініціаторів виступило громадське об'єднання «Веселі куркулі» – та частина мешканців поселенців-анастасіївців, яка виявила українську громадянську позицію після розпочатої росією війни, визначивши мету фестивалю як «відродження українських традицій та ідентичності». Ця організація засвідчила зміну російської позиції. Вивчення цих змін і трансформацій – актуальні для дослідників. Організатори свята Велемир та Світолада Бабічі зазначили: «Ми сподіваємося, що цей захід допоможе учасникам відчути силу та велич української традиції, нащадками якої є всі ми» [8]. Саме народні традиції, вважають організатори, є великою підтримкою у військовий час, насажують своєю спадщиною на віру в Перемогу, у нездоланність нашого народу ворогом. Виступали фольклорні й вокальні колективи, дитячий танцювальний ансамбль з

Бишева, місцеві майстри плетіння, кобзар Тарас Силенко. Прикметно, що в оголошенні було зазначено: «На Купальському святі вітається традиційний вишитий одяг». Оформлення сцени в синьо-жовтих кольорах, прапор, національне вбрання, етностиль одягу учасників – усе підкреслювало українську ідентичність. Виступи учасників концертної програми і починалися, і закінчувалися патріотичними гаслами: «Слава ЗСУ, слава Героям!». Підкреслено, що «Купальське коло 2023» – це не фестиваль у форматі святкування в мирний час: «У кожного сьогодні свій фронт: військовий, медичний, волонтерський, гуманітарний, інформаційний, психологічний, духовний. І кожний небайдужий вкладається у спільну перемогу <...> Наша задача – зміцнити єдність, вистояти і перемогти» [8]. У цьому непересічне значення народної культури, що є тим важливим інформаційним, психологічним, духовним фронтом.

Цей захід засвідчив також великий інтерес до народних танців українців. Народні танці – великий спадок культури українців. Упродовж багатьох років, зокрема наприкінці ХХ ст., спостерігався інтерес молоді до народних танців, бажання відродити їх. На початку ХХІ ст. їх відтворювали на весіллях у народному стилі, також на весіллях у селах різних регіонів, де дотримуються своїх традицій (наприклад, у с. Митвинці на Хмельницького району Хмельницької області, с. Стіна Тульчинського район Вінницької

області та ін.). У Музеї Івана Гончара ще до війни навчали всіх охочих народним танцям. Справжньою подією на Купальському святі, про яке йшлося вище, став виступ відомого гурту «Баламути», учасники якого запропонували глядачам танцювати разом. Три танцюристи спочатку показували рухи кожного танцю («Ойра», «Гречаники», «Аркан», Краков'як» та ін.), а потім під запальну музику по колу танцювали всі охочі. Це було навіть неочікувано – майже всі присутні виявили бажання навчитися рідним українським танцям. На святі були жителі з Херсона, Енергодара, Харкова, Запоріжжя. Усе це засвідчує про відродження традицій як вияв національної свідомості. Народна спадщина, народні пісні, їх образи переживаються з сьогоденням: «Моя баба співала про голуба й голубку: “Ой там, на горі, ой там на крутій, ой там сиділа пара голубів...”. Я її в Інтернеті почув – не так там співають. Тут співається – “з високих гір стрілець прийшов – голубку убив”. А в мене баба співала: “Орел прилетів, двоголавий...” Той орел, російський. Як голубку, так і за правду вбивали. І зараз російський орел над нами»¹⁹.

У час війни відбуваються світоглядно-психологічні та ментальні трансформації соціуму. Новим змістом у воєнний період наповнюються і традиційні цінності – самоорганізація, справедливість тощо. У цьому контексті актуальна проблема становлення громадянського суспільства, що власне демонструють сьогодні українці.

Примітки

¹ Записано від О. О. Синиці, 1984 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

² Записано від О. О. Синиці, 1984 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

³ Записано від О. О. Синиці, 1984 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

⁴ Записано від В. А. Василенко, 1982 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

⁵ Записано від Олександра Михайловича Єсіна, 1948 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

⁶ Записано від Олександра Михайловича Єсіна, 1948 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

⁷ Жителі с. Левонівка, сусіднього з Яблунівкою.

⁸ Записала у 2022 р. Л. Пономар від Марії Омельківни Федоненко, 1936 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

⁹ Записала у 2023 р. Л. Пономар від Галини Миколаївни Корженської, 1945 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹⁰ Записала у 2023 р. Л. Пономар від Галини Миколаївни Корженської, 1945 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹¹ Записала у 2023 Л. Пономар від Олександра Михайловича Єсіна, 1948 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹² Записала у 2023 р. Л. Пономар від Галини Миколаївни Корженської, 1945 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹³ Записала у травні 2023 р. Л. Пономар від Миколи Брамирського, 1965 р. н., у с. Бузова Києво-Святошинського р-ну Київської обл.

¹⁴ Записала у квітні 2022 р. Л. Пономар від Є. Петрусенка, 2010 р. н., у с. Весела Слобода Фастівського р-ну Київської обл.

¹⁵ Записала Л. Пономар від Олександра Михайловича Єсіна, 1948 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹⁶ Записала Л. Пономар від Н. В. Колосівської, 1969 р. н., у с. Шпитьки Бучанського р-ну Київської обл.

¹⁷ Записала Л. Пономар від Л. О. Хмелюк, 1945 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹⁸ Записала Л. Пономар від Олександра Михайловича Єсіна, 1948 р. н., у с. Яблунівка Фастівського р-ну Київської обл.

¹⁹ Записала у травні 2023 р. Л. Пономар від Миколи Брамирського, 1965 р. н., у с. Бузова Києво-Святошинського р-ну Київської обл.

Джерела та література

1. Альтернативна історія: як Росія прагне анексувати Київську Русь. *SPRAVDI*. 28.07.2021. URL : <https://spravdi.gov.ua/alternatyvna-istoriya-yak-rosiya-pragne-aneksuvaty-kyuyivsku-rus/> (дата звернення 15.10.2023).

2. Балущок В. Г. Етнічне й національне: Динаміка взаємодії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1999. № 1. С. 93–106.

3. Боса Л. «Територія свободи»: природні та культурні пам'ятки в життєтворчості Максима Рильського. *Матеріали до української етнології*. 2020. Вип. 19 (22). С. 7–12.

4. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 2. Родина та культура сімейного співжиття / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2018. 460 с.

5. Красівський О. Я. Глобалізація та ідентичність національної культури. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 4. С. 13–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_4_3.

6. Лебеденко І. Після перемоги усіх пригощатиме: відомій бабусі з Горенки, яка пекла паски на руїнах, звели нову піч. *ТСН*. 22.06.2022. URL : <https://tsn.ua/exclusive/pislya-peremogi-usih-prigoschatime-vidomiy-babusi-z-gorenki-yaka-pekla-paski-na-ruynah-zveli-novu-pich-2093545.html>.

7. Печерський А. Усна історія незавершеної війни це насамперед питання етики й методології – Гелінада Грінченко. *АрміяInform*. 18.10.2023. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-pezhavershenoyi-vijnyu-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/> (дата звернення 19.10.2023).

8. Стефанишин В. Благодійний фестиваль Купальське Коло 2023. *Помістя клуб*. 31.05.2023. URL : <https://pomistya.club/proekty/41-blagodiinii-festival-kupalske-kolo-2023/> (дата звернення 15.10.2023).

9. Таран О. Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 1 (397). С. 36–47. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036>.

10. «Українці – це великий фейк»: Медведєв заявив, що після «денацифікації» Росія планує збудувати Євразію від Лісабона до Владивостока. *ТСН*. 05.04.2022. URL : <https://tsn.ua/svit/ukrayinci-ce-velikiy-feyk-medvedyev-zayaviv-scho-pislya-denacifikaciyi-rosiya-planuye-zbuduvati-yevraziyu-vid-lisabona-do-vladivostoka-2029303.html> (дата звернення 15.10.2023).

References

1. ANON. Alternative History: How Russia Seeks to Annex Kyivan Rus. *SPRAVDI*. 28.07.2021 [viewed 15 October 2023]. Available from: <https://spravdi.gov.ua/alternatyvna-istoriya-yak-rosiya-pragne-aneksuvaty-kyuyivsku-rus/> [in Ukrainian].

2. BALUSHOK, Vasyl. Ethnic and National: Dynamics of Interaction. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1999, no. 1, pp. 93–106 [in Ukrainian].
3. BOSA, Liubov. *Territory of Freedom: Natural and Cultural Attractions in the Life and Works of Maksym Rylskiy. Materials to Ukrainian Ethnology*, 2020, iss. 19, pp. 7–12 [in Ukrainian].
4. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Ethnographic Image of Modern Ukraine. Corpus of Expeditionary Folklore and Ethnographic Materials*. Vol. 2. Family and Culture of Family Cohabitation. National Academy of Sciences of Ukraine; M. Rylskiy IASFE. Kyiv, 2018, 460 pp. [in Ukrainian].
5. KRASIVSKYI, Orest. Globalization and Identity of the National Culture. *Effectiveness of Public Administration*, 2017, iss. 4, pp. 13–21. Available from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_4_3 [in Ukrainian].
6. LEBEDENKO, Inna. Everyone will be Treated after the Victory: A New Oven is Built for a Famous Countrywoman from Horenka, who has Baked Pasky on the Ruins. *TSN*. 22.06.2022. Available from: <https://tsn.ua/exclusive/pislya-peremogi-usih-prigoschatime-vidomiy-babusy-z-gorenki-yaka-pekla-paski-na-ruyinah-zveli-novu-pich-2093545.html> [in Ukrainian].
7. PECHERSKYI, Anton. The Oral History of the Unfinished War is Primarily the Issue of Ethics and Methodology – Helinada Hrinchenko. *ArmyInform*. 18.10.2023. [viewed 19 October 2023]. Available from: <https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-vijny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/> [in Ukraine].
8. STEFANYSHYN, Viktor. The Kupala Circle 2023 Charity Festival. *Estate. club*. 31.05.2023 [viewed 15 October 2023]. Available from: <https://pomistya.club/proekty/41-blagodiinii-festival-kupalske-kolo-2023/> [in Ukrainian].
9. TARAN, Olena. Civic Practices to Honour the Dead – New Forms of Urban Commemoration in the Conditions of Russian-Ukrainian War. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 1 (397), pp. 36–47 [in Ukrainian]. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036>.
10. ANON. *Ukrainians are a Great Fake: Medvediev has Declared that Russia Plans to Build Eurasia from Lisbon to Vladivostok after the Denazification*. *TSN*. 05.04.2022 [viewed 15 October 2023]. Available from: <https://tsn.ua/svit/ukrayinci-ce-velikiy-feyk-medvedyev-zayaviv-scho-pislya-denacifikaciyi-rosiya-planuye-zbuduvati-yevraziyu-vid-lisabona-do-vladivostoka-2029303.html> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 20.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023